

БЕЛА КУГА И МЕДИЈИ

Зборник радова и казивања на
Првом медијском форуму у Тополи 2018.

Приредио:
Александар Аврамовић

ДЕПОПУЛАЦИОНИ ТРЕНДОВИ У СРБИЈИ

Становништво у Србији¹ је из године у годину малобројније. Последњи попис становништва, спроведен 2011. године, је први попис од Другог светског рата који је забележио мање становника него претходни. Популациони пад се најчешће рачуна од пописа становништва из 2002. године, али је прецизније рећи да са завршетком мигранског таласа избеглог и интерно расељеног становништва са простора бивше Југославије (1999-2000), отпочиње континуирана депопулација у Србији. Тако можемо констатовати да смо доживели пунолетство са проблемом пада броја становника.

Мало је земаља у свету² које имају тренд смањења укупног броја становника, а још мање је са негативним природним прираштајем, односно са годишње више умрлих него рођених. Свега 18 земаља у свету (од 233) има такав негативан биланс. Готово све су у Европи (изузев Јапана), а ни међу њима немају све депопулацију. Потпуна депопулација, тј. обе компоненте кретања (природно кретање и миграције) су негативне, присутна је у само 13 држава (све у Европи). Највеће релативно смањење становништва, на светском нивоу, се дешава у земљама источног дела Европе, пре свих у Украјини, Бугарској и Србији.

Депопулација која упозорава

Популациона динамика у Србији, после Другог светског рата, је у највећем временском интервалу позитивна. Становништво се интензивно увећавало све до 1981. године (са 5,8 на 7,5 милиона). Раст се остваривао готово искључиво позитивним природним прираштајем, јер је миграциони салдо у највећем броју година био негативан. Тако је у периоду 1953-1971. забележено милион више рођених него умрлих. У истом интервалу око 150 хиљада људи се више одселило него доселило, што је ограничило укупни пораст. У интервалу 1981-2002. година раст се значајно успорава, а обе компоненте кретања полако прелазе у минус. Позитиван природни прираштај, на годишњем нивоу, се остваривао све до 1992. године, од када се из године у годину бележи више умрлих него рођених. Миграциони салдо је позитиван услед великог броја избеглих и интерно расељених лица али већ почетком 21. века успоставља се тренд доминације емиграције над имиграцијом³.

* imarinkovic@orion.rs

1 Истраживање на територији Србије ограничеће се на подручје централне Србије и Војводине. Подаци за АП Косово и Метохија неће бити анализирани због непоузданости и у периоду после 1997. недоступности за ниво који је потребан у анализи.

2 Подаци су припремљени на основу база Уједињених Нација (UN - Population Division) <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/> и Евростата - Statistical office of the European Union, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>.

3 Маринковић, И. (2018). "Депопулација у Србији – стање и перспектива", Демографска садашњост и будућност српског народа и Србије / Дани српског духовног преображења, Деспотовац. ISBN 978-86-82379-76-8.

Негативни природни прираштај утицао је да се број становника Србије у последњем међупописном периоду (2002-2011) смањи за готово 300 хиљада⁴. У временском интервалу 2011-2017. годишње се роди између 35-38 хиљада деце мање него што је број умрлих, на тај начин треба очекивати да се само на основу негативног биланса рођених и умрли у периоду до пописа 2021, године, становништво додатно смањи за 365-370 хиљада. Посматрано од почетка деведесетих па све до пописа 2021. (1992-2021), негативан природни прираштај може бити око 870 хиљада. На основу ауторових пројекција⁵, уколико се задрже актуелне репродуктивне стопе и не дође до значајнијих промена у смртности становништва, очекивања су да годишња разлика између умрлих и рођених, почетком треће деценије 21. века буде око 40 хиљада и да ће наставити да расте до чак 60 хиљада средином века.

Миграциону компоненту је знатно теже испратити јер не постоји континуирано праћење одсељавања из земље. Поуздана статистика се може добити посредно тек када имамо период између реализована два пописа. Тако се негативан миграциони салдо у последњем међупописном интервалу рачуна на око 65 хиљада. Уколико се прихвате процене појединих аутора⁶ да се знатно повећао обим емиграције и да може износити око 15 хиљада на годишњем нивоу (од 2011. године), може се донети закључак да до 2021. године, Србију може напустити око 150 хиљада људи више него што се у њу досели.

Депопулација није у истој мери захватила све регионе и округе у земљи, посматрано регионално, смањење становништва (2002-2011) је знатно веће на југу него на северу земље. На нивоу статистичких целина (НУТС-1), Србија–југ чак 16 пута интензивније губи становништво (на основу стопа раста) од Србије–север, коју чине регион Београда и Војводина. Приметне су и значајне разлике по регионима. Једини регион (ниво НУТС-2) који у међупописном периоду није смањио број становника је Београдски (повећање од око 5%). Сви остали су имали смањење, с тим да је оно било мање у Војводини и Региону Шумадије и Западне Србије (око 5%), а знатно веће у региону Јужне и Источне Србије (око 11%). На нижем територијалном нивоу (НУТС-3), умерено смањење броја становника, у оквиру региона Шумадије и Западне Србије, има Шумадијска област (мање од 2%), док су Колубарска и Мачванска област за десетину умањиле популацију. Такође се у овом региону налази и једна од три области у Србији које су имале повећање броја становника - Рашка област је за око 6% бројнија.

У Војводини је још израженија популациона дисхармоничност међу областима. Популациони раст је имала једино Јужнобачка област чије се становништво у периоду 2002-2011. увећало за приближно 4%, док су све остале статистичке области имале пад броја становника (најизраженија депопулација је у

4 Пнев, Г., Маринковић, И. (2012). "Први резултати пописа становништва 2011. и њихова упоредивост с подацима претходна два пописа", Демографија, Књига IX.

5 Маринковић, И. (2018). "Значај старосне структуре становништва при дефинисању мера популационе политике", Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 167, 3/2018, стр. 537-545.

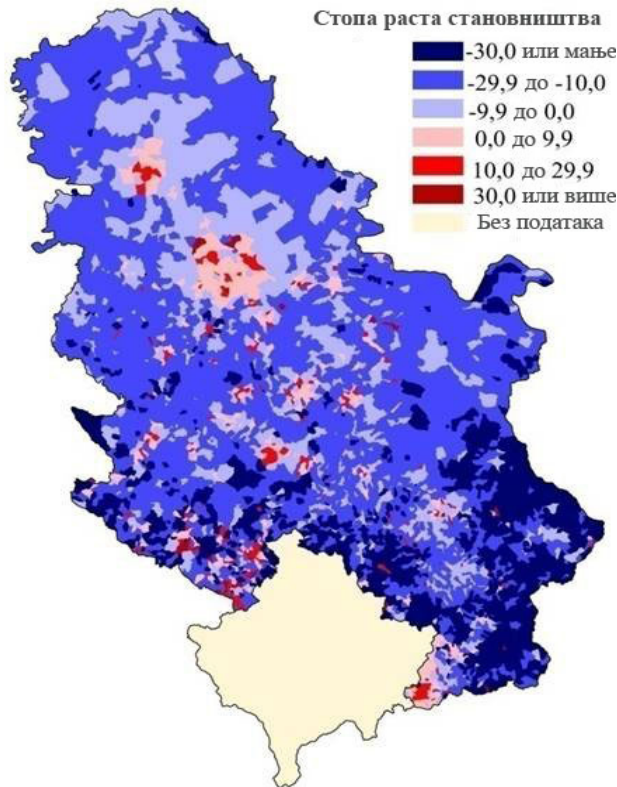
6 Никитовић, В. (2013). Миграциона транзиција у Србији: демографска перспектива. Социологија 55(2): 187–208 (<http://doi.org/10.2298/SOC1302187N>).

Западнобачкој и Севернобанатској области, 12-11%). Највећи пад броја становника имале су области у оквиру региона Јужне и Источне Србије (Борска, Топличка, Зајечарска и Пиротска област, смањење 10-15%). На општинском нивоу релативно посматрано највећи пад броја становника има Црна Трава (35%), Бабушница (22%) и Мајданпек (21%), док су повећање преко 10% имали Нови Пазар (17%), Нови Сад (14%), београдске општине Звездара и Сурчин (по 13%) и нишка Пантелеј (12%). Апсолутно највеће повећање броја становника је у општинама Нови Сад (40 хиљ.) и Звездара (19 хиљ.), док је највеће смањење у Лесковцу (12 хиљ.) и Сомбору (11 хиљ.).

На основу два последња пописа, 920 насеља у Србији је имало смањење за трећину или више (карта 1). Највећи број тих насеља је у јужном и југоисточном делу Србије. Релативно смањење од 20-30% је најзаступљеније и њега има готово половина насеља. Укупно смањење је забележено у чак 4.205 насеља, док је повећање у само 516. Од тога 60 насеља има повећање 30% и више, а скоро половина (28 насеља) се налази у општинама Тутин, Сјеница и Нови Пазар. Раст броја становника од мање од 10% је регистрован у 293 насеља.

Карта 1.

Стопа раста укупног становништва Србије 2002-2011. (у процентима) на насељском нивоу

Извор: РЗС, 2012

Напомена: Процене аутора за 103 насеља у којима је био бојкот Пописа 2011.

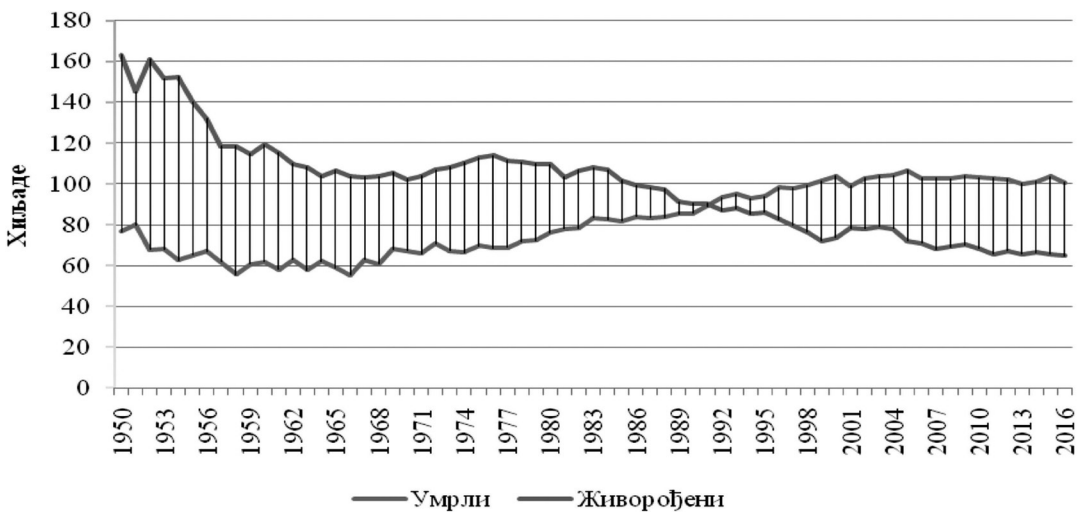
Последње доступни подаци, у време писања рада, за 2016. годину показују да су се трендови одржали и у знатној мери појачали. Негативан природни прираштај забележен је у свим регионима и свим областима/окрузима и у чак 164 од 169 општина у Србији. Само пет општина има више рођених него умрлих (Сјеница, Нови Сад, Прешево, Нови Пазар, Тутин). Највећи апсолутни пад имају Крушевац, Суботица, Зрењанин, Лесковац, док релативно Црна Трава, Гаџин Хан, Кучево и Бабушница су највише угрожене негативним билансом умрлих и рођених.

Узроци смањења укупног становништва

Корени демографског проблема у Србији сежу до педесетих година 20. века, па и раније⁷. Статистички подаци почев од 1956. непрекидно региструју недовољне стопе рађања (испод нивоа прости репродукције), што као резултат доводи до старења становништва и почетком 1990-их до негативног природног прираштаја. Анализа кохортног фертилитета показује да ниједна генерација жена рођена после Првог светског рата, није родила довољан број деце за просту репродукцију. Читав век се у Србији није родила генерација која је способна природно (рађањем) сама себе да замени. Проста репродукција подразумева да генерација својом реализованом плодношћу омогући настајање бројчано исте генерације у будућности. Висока смртност становништва пре и за време репродуктивног периода (у првих 6 деценија 20. века) ограничавала је кохорту у остваривању потенцијалног рађања. Ипак, млада старосна структура становништва омогућавала је велики број живорођења, па се почетком 1950-их рађало готово 160 хиљада деце на годишњем нивоу. Демографско старење и одлагање рађања, додатно су појачале раније успостављени тренд па се данас рађа чак 100 хиљада деце мање. У истом периоду број умрлих се на годишњем нивоу повећава и почетком 21. века стално износи преко 100 хиљада (графикон 1).

Графикон 1:

Укупан број живорођења и умрлих у Србији, 1950-2016

Извор: Припремљено на основу званичних података виталне статистике.

⁷Пенев, Г. (2001). "Замена генерација у Србији у периоду 1950-2000", Становништво, год. XXXIX, бр. 1-4.

Последња анализирана година (2016) је и година када је рођена до сада најмалобројнија генерација (64,7 хиљада). Тренд да свака генерација буде мања од претходне почео је средином 1950-их и још увек траје (одступање је једино забележено у периоду 1970-1976). Актуелне вредности рађања су за око 30% ниже од потребних за просту репродукцију. Одлагањем рађања природни стерилитет се надопуњује са социјалним, па тако (2011. године) свака четврта жена старости 30-39 година није родила ниједно дете.

Дисбаланс у привредном развоју земље је узрок настанка великог броја демографски депресивних подручја. Историјски развој насеља као и прегуста мрежа (нарочито у источним и јужним деловима Србије) смањивала је демографски потенцијал и обесмишљавала је сваку замисао у правцу ревитализације. Урбанизација и индустријализација постичу пражњење села највише у планинским, инфраструктурно неопремљеним срединама, удаљеним од већих градских центара. Емиграција младог и репродуктивно способног становништва у великој мери је допринела депопулацији на нижем територијалном нивоу. Нарочито се током 1950-их и 1960-их, услед масовне урбанизације, смањило демографски потенцијал села. Тренд се касније наставио и са одласком људи на тзв. привремени рад у иностранство. Као последица недовољног рађања и емиграције младих, поред депопулације је и чињеница да је становништво у Србији просечно све старије. Тако прво као последица, а потом и као основна детерминанта, старосна структура значајно доприноси укупном смањењу броја становника.

Старење укупне популације (посматрано од средине 20. века) је процес који у Србији траје већ више од 40 година, почев од краја 1960-их када је становништво било демографски најмлађе. На основу показатеља старости популације, Србија је 2011. године међу демографски најстаријим земљама света. Старење становништва је интензивирано, а на то указују и подаци последња два пописа - просечна старост расте (повећање за две године), број младих (до 15 година) се, у овом међупописном периоду, смањило за 150 хиљада, а број старих 85 или више година је готово двоструко већи. База пирамиде (деца до пет година) се за две деценије сузила за 30%, док је врх (стари 85 или више) шири за 40% код мушкараца и за чак 70% код жена. Значај старосне структуре у депопулацији на нивоу Републике, најјасније је уочљив код поређења жена у фертилном добу. У периоду 1991-2011, контингент жена старих између 15-49 година се смањило за 250 хиљада. У исто време и популација жена у тзв. оптималном репродуктивном добу (20-34 године) мања је за готово 90 хиљада⁸.

Да ли је допопулација незаустављива?

На основу математичких симулација⁹ у којима тренутну дистрибуцију становништва Србије по старости и полу пројектујемо у наредних 50 година

8 Маринковић, И. (2018). "Депопулација у Србији – стање и перспектива", Демографска садашњост и будућност српског народа и Србије / Дани српског духовног преображења, Деспотовац, ISBN 978-86-82379-76-8. Коришћен је програм за израду пројекција Dem.Proj 3.34.

9Коришћен је програм за израду пројекција Dem.Proj 3.34.

(2011-2061), показало се да је практично депопулациони ефекат незаустављив¹⁰. Било да се тренутно подигне ниво рађања на 1,9 детета по жени (што су највише вредности тренутно у Европи), Србија би до краја пројекционог хоризонта имала мање становника него непосредно после Другог светског рата. Различите варијанте пројекција показују да би у временском интервалу до 30 година, највећи успех у ублажавању депопулације имале мере везане за смањење специфичних стопа смртности, односно повећања очекиваног трајања живота. Колико је ситуација у Србији неповољна, показује податак да чак и када би смо имали ниво рађања и очекивано трајање живота најдуже у Европи, уз нулти миграциони салдо, до 2061. године би се забележио пад од милион становника у односу на 2011. годину. На том примеру се види колико је нарушена старосна структура сада ограничавајући фактор у успостављању позитивних популационих трендова. Позитиван миграциони салдо од 20 хиљада на годишњем нивоу имао би једнак значај као да се подигне ниво рађања на 1,9 детета по жени. Јасно је да промене у само једној компоненти кретања становништва нису довољне да зауставе депопулација али би здружени ефекти могли да прво ублаже, а касније и зауставе смањивање становништва у Србији.

Популациона политика у Србији тежи да утиче на компоненте кретања становништва и то, пре свега, пронаталитетним мерама. Подстицање рађања се најчешће види као једини могући начин да се промене демографски токови. Често се, недовољно аргументовано, велика средства предлажу за подстицање рађања, иако је извесно да такве мере нису довољне, чак и да има жељеног ефекта, не могу спречити депопулацију. Основни проблем са којим се друштво у Србији, када је у питању интензиван пад броја становника, суочава, је да нема ко да рађа. Држава, уколико жели да ублажи депопулацију, треба да усмери своје акције и на побољшање морталитетних и миграционих услова, подједнако са подстицањем рађања. Таква политика би донела брже и значајније резултате, док стратегија подстицаја рађања треба да буде осмишљена дугорочно и усмерена ка циљу достизања нивоа прости репродукције становништва у дужем року.

Закључак

Да ли је смањење становништва велики проблем за државу и друштво? Када је привредна активност скромна и када на тржишту рада постоје релативно велики проценти незапослених, “доносиоци одлука” неће депопулацију видети као велики проблем, напротив она им може у политичком смислу ићи у прилог. Међутим, када процес старења, заснован на истим принципима као и депопулација, доведе до неодрживости пензионог система и када се наруши економски стандард становништва, тада је обично сувише касно да се ствари значајније промене. Популациона динамика је процес који временски надилази многа друштвено-политичка деловања и често се јасно не спознаје све до тренутка када његове последице почну деловати на свакодневни живот. Демографи деценијама указују на проблем недовољно високих репродуктивних стопа и на

¹⁰ Маринковић, И. (2018). “Значај старосне структуре становништва при дефинисању мера популационе политике”, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 167, 3/2018, стр. 537-545.

неповољна миграциона кретања али одговор друштва изостаје. Демографска инерција је разлог зашто природни прираштај тек почетком деведесетих постаје негативан, упркос чињеници да ниједна генерација жена рођена у последњих 100 година није родила довољан број деце за просту репродукцију. Резултат неповољних трендова је поред депопулације и демографско старење становништва. Нарушена старосна структура као последица, постаје један од главних узрочника даље популационе ерозије. Тешко је очекивати у наредним деценијама било који други исход до великог смањења броја становника. Реално, једино промене у смеру миграционих токова могу у перспективи ублажити депопулационе трендове. Традиционални резервоари људства у окружењу су исцрпљени (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Косово и Метохија), а и деценијама се и други напајају са истих извора. Велики је изазов да се, реке миграната које натапају привредно и друштвено-економски најплодније делове Европе, преусмере у “сушне” области Балкана. Политика према имиграцији је готово увек контроверзна и за собом повлачи многа друштвена питања, нарочито у актуелном временском тренутку. Да ли друштвено сазревање може нешто променити?

Улога медија у фокусирању друштвене пажње је незаменљива. Правилна и прецизна информисаност, као и верзираност новинара са демографском тематиком, неопходни су као полазиште да се дође до критичне масе неопходне да се ствари промене. Друштвени изазови, а депопулација је један од највећих, не могу се превазићи без медијске пажње чије деловање нема само информацијске особине, већ у значајној мери и едукативне.

Бела куга и медији

Издавач:
Браф, Топола

За издавача:
Предраг Филиповић

Приређивач и уредник:
Александар Аврамовић

Техничка припрема:
Зорица Мујковић

Лектор и коректор:
Дијана Филиповић

Штампа:
Skripta Internacional, Београд

ISBN 978-86-900921-0-9

Тираж:
200

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.15.015(497.11)(082)

316.776.33(497.11)(082)

БЕЛА куга и медији : зборник радова и казивања на
медијском форуму у Тополи 2018. - Топола : Браф, 2019
(Београд : Skripta Internacional). - 56 стр. : илустр. ; 25 см

Тираж 200. - Стр. 6: Затајиле медијске институције
српског народа / Марко Младеновић. - Казивања
добитника награда: стр. 9-10. - Стр. 11: Кључ је у
квалитету новинарства и медијској писмености /
Славица Трифуновић. - Стр. 12: Како поништити карте
у једном смеру / Драган Јовановић. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
поједине радове.

ISBN 978-86-900921-0-9

а) Демографија -- Србија -- Зборници б) Масовни медији
-- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 276422156